

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ПОНЯТТЯ, ВИТОКИ, СУСПІЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ

Василенко О. В.

ВСТУП

Стрімкі соціально-економічні і політичні перетворення, глобалізація, вступ до епохи інформаційної цивілізації, що характеризують сьогоднішнє суспільство, вимагають адекватного рівня освіченості населення, зокрема збільшилася питома вага і значущість для людини і суспільства навчання впродовж життя. Усе більше доросле населення прагне вирішувати свої життєво важливі проблеми, задовольняти зростаючі освітні потреби, звертаючись до системи неперервної освіти. Отже, попит на здобуття і вдосконалення освіти постійно зростає, а здатність результативно навчатися стає виключно важливою особистісною і соціальною цінністю. Тому розвиток системи неперервної освіти і здатності навчатися впродовж усього життя, як ключової компетентності людини, має стати реальним пріоритетом державної освітньої політики.

Необхідність динамічного реагування освітньої системи на швидкозмінні соціально-економічні та виробничо-технологічні процеси, коли від сучасної людини вимагається постійне інтелектуальне, професійне й особистісне вдосконалення, обумовило появу великої різноманітності організаційних форм та технологічного здійснення освітнього процесу. Загострення проблеми невідповідності сформованої системи освіти новим потребам суспільства і людини сприяло появі нового підходу до організації освітньої діяльності дорослих – навчання має відповідати різнорівневим інтересам і можливостям громадян, органічно входити в їхній спосіб життя, враховувати специфіку запитів того чи іншого контингенту і навіть окремих груп людей. За таких умов зросло розуміння, що існуючі форми традиційної освіти не в змозі задовольнити стрімке збільшення освітніх запитів дорослого населення.

Виходячи з усього зазначеного, процеси неперервної освіти почали розглядатися не лише як «навчання довжиною в життя» (lifelong learning), але і як «навчання шириною в життя» (lifewide learning). Останнє передбачає різноманітність програм, форм, видів навчання для всіх категорій населення, які супроводжують будь-яку сферу життєдіяльності сучасної людини – професійну, сімейно-побутову,

дозвілля. Відтоді на сьогодні в більшості країн світу прийнята і законодавчо оформлена тристороння категоризація освіти, що поділяє освіту на формальну, неформальну й інформальну.

Саме неформальна освіта (НФО), через яку відбувається розширення сфери освіти дорослих у цілому, дозволяє всім категоріям дорослого населення адаптуватися до постійних змін в економічному, суспільно-політичному, культурному середовищі, створює можливості професійного, загальноосвітнього й особистісного зростання і вдосконалення. Потенціал і завдання неформальної освіти дорослих (НФОД) найбільш повно відображає перехід від світової освітньої концепції «навчання на все життя» до «навчання впродовж усього життя» і є основою цілісної системи освіти. Розвиток неформальної освіти дорослих розглядається дослідниками як важливий, закономірний чинник розбудови демократичних процесів у галузі освіти і суспільства. Завдяки таким її якостям, як динамічність, інноваційність, орієнтованість на перспективу, НФОД вважають одним з провідних засобів розвитку як суспільства, так і держави в цілому.

Аналіз наукової літератури також свідчить про посилення уваги дослідників до проблем розвитку системи неформальної освіти дорослих як в усьому світі, так і в Україні. З проблем неформальної освіти існує значна кількість публікацій, серед яких – роботи А. Кроплі, Р. Дейва, К. Кнаппера, Ч. Дьюка, Е. Фора, М. Ноулза, П. Вільямса, Е. Хьюмела та інших. Ідеї неформальної освіти отримали теоретичне обґрунтування в роботах таких відомих зарубіжних вчених як Ф. Кумбс, Р. Барт, Г. Коль, Д. Свіфт, Дж. Дьюї, А. Маслоу, К. Роджерс. Наукові дослідження різних аспектів освіти дорослих, зокрема неформальної, ведуться вітчизняними дослідниками О. Аніщенко, Н. Авшенко, С. Коваленко, Л. Лукьянковою, Н. Ничкало, О. Огієнко, Н. Пазюрою, О. Парашук та іншими.

При тому потребують додаткового розгляду і вивчення питання психолого-педагогічних і філософських витоків НФОД, визначення і сутності даного поняття, проблема соціально-економічної ролі НФОД та інші питання.

1. Історія становлення і сутність поняття неформальної освіти дорослих

Історію становлення і розвитку неформальної освіти в сучасному світі пов'язують з міжнародною конференцією в м. Уільямсберг, США, у 1967 р., на якій були викладені ідеї зростаючої світової кризи в сфері освіти. Також було висловлено стурбованість застарілими

програмами навчання й усвідомлення того, що освітнє та економічне зростання не обов'язково відбуваються одночасно, що багато країн стикаються з труднощами фінансування формальної освіти. Отже, був зроблений висновок, що офіційні системи освіти дуже повільно адаптуються до соціально-економічних змін, їх розвиток стримується не тільки власним консерватизмом, але й інерцією самих суспільств¹.

Сам термін «неформальна освіта» вперше з'явився у 1968 році у науковій роботі П. Кумбса «Світова освітня криза: системний підхід», в якій один розділ був присвячений даному виду освіти². Саме з того часу стратеги й економісти Світового банку стали розрізняти формальну, неформальну й інформальну освіту. Така тристороння категоризація освіти була схарактеризована насамперед у роботах П. Кумбса і М. Ахмеда. Згідно цієї категоризації до *формальної освіти* науковці відносять ієрархічну, в хронологічному порядку градуйовану систему освіти: від початкової школи до університету, яка включає загальне академічне навчання, різні спеціалізовані програми та установи, що забезпечують технічну та професійну освіту на денних відділеннях. До *інформальної освіти* віднесений процес, що протікає протягом усього життя людини, в якому кожен набуває навички і знання, формує погляди і цінності з повсякденного досвіду і отримує освітній вплив з ресурсів свого середовища – починаючи від сім'ї і сусідів, від роботи та ігор, від ринку, бібліотеки та засобів масової інформації. До *неформальної освіти* була віднесена будь-яка організована навчальна діяльність за межами встановленої формальної системи – окрема діяльність або істотна частина більш широкої діяльності, покликана служити суб'єктам навчання, що реалізує цілі навчання³.

Відповідно до цієї класифікації, відмінності мають, в основному, адміністративний характер. Формальна освіта пов'язана з різними навчальними закладами, неформальна – з громадськими групами та іншими організаціями, а інформальна охоплює все інше, наприклад, взаємодію з сім'єю, друзями та колегами по роботі. Проте жорстких меж між цими категоріями не існує.

¹ Особистісний і професійний розвиток дорослих: теорія і практика: монографія / за ред. Аніщенко О.В. К.: ПООД НАПН України, 2016. С. 77.

² Coombs, P. H. World Educational Crisis: a systems approach. New York: Oxford University Press, 1968.

³ Coombs, P., Ahmed, M. Attacking Rural Poverty: How non-formal education can help. Baltimore: John Hopkins University Press, 1974.

Як свідчить аналіз наукових досліджень та міжнародних освітніх документів, зустрічаються різні визначення поняття неформальної освіти.

У Міжнародній енциклопедії освіти поняття неформальної освіти розглядається як «будь-яка організована систематична освітня діяльність, здійснювана за межами традиційної шкільної системи, з метою забезпечити певні форми навчання для певних груп населення»⁴.

Міжнародний стандарт класифікації освіти (The International Standard Classification of Education), розроблений ЮНЕСКО, представляє неформальну освіту як будь-яку організовану і триваючу певний час навчальну діяльність, що не підпадає під визначення формальної освіти. Вона може відбуватися як всередині навчального закладу, так і поза його стінами для осіб незалежно від їхнього віку, і не ставить за мету атестацію учня. Може мати як професійну спрямованість, так і загальнокультурне значення, зміст і методи занять чітко не фіксуються і можуть бути максимально адаптовані під потреби учнів⁵.

Неформальна освіта, згідно з іншим визначенням ЮНЕСКО, характеризується систематизованим навчанням та цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається, спрямованістю на задоволення освітніх потреб громадян, окремих соціальних, професійних груп, суспільства, її результатом є зростання освітнього потенціалу суспільства. На відміну від формальної, неформальна освіта здійснюється не тільки навчальними закладами, а різними іншими організаціями та установами і не завжди професійними педагогами чи викладачами. Вона менш структурована і не обов'язково завершується отриманням загальновизнаного документа про освіту⁶.

Як зазначає Л. Лук'янова, «термін «неформальна освіта» використовується для характеристики освітнього процесу, організованого поза межами традиційної (формальної, нормативної) освітньої системи й призначений для задоволення пізнавальних потреб певної групи людей»⁷. На думку інших авторів, цей вид

⁴ The International Encyclopedia of Education. Oxford, 1985. Vol. 6. P. 351.

⁵ The Encyclopedia of Informal Education. Non-Formal Education. URL : <http://www.infed.org/biblio/b-nonfor.htm>

⁶ Бичкова Н. І. Соціальне навчання дорослих в умовах неформальної освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01, 2004. С. 118.

⁷ Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 1 (214). С. 95.

освіти призначений для усіх вікових категорій населення, має організований, цілеспрямований характер, але на відміну від формальної освіти здійснюється поза офіційними навчальними закладами, акредитованими суспільством для освітньої діяльності. Також неформальну освіту визначають як таку, що протікає поза рамками звичайної системи освіти, але має цілеспрямований і системний характер⁸. Поняття неформальної освіти дорослих частково збігається з такими поняттями, як «додаткова» та «продовжена освіта».

Як зазначає Л. Лук'янова, «термін «неформальна освіта» використовується для характеристики освітнього процесу, організованого поза межами традиційної (формальної, нормативної) освітньої системи й призначений для задоволення пізнавальних потреб певної групи людей»⁹. На думку інших авторів, цей вид освіти призначений для усіх вікових категорій населення, має організований, цілеспрямований характер, але на відміну від формальної освіти здійснюється поза офіційними навчальними закладами, акредитованими суспільством для освітньої діяльності. Також неформальну освіту визначають як таку, що протікає поза рамками звичайної системи освіти, але має цілеспрямований і системний характер¹⁰. Поняття неформальної освіти дорослих частково збігається з такими поняттями, як «додаткова» та «продовжена освіта».

Сучасне бачення особливостей неформальної освіти дорослих представлено у документах Європейської асоціації освіти дорослих, де цей вид освіти визначається як «спеціально організована діяльність щодо сприяння процесу, в межах якого люди можуть свідомо розвиватися як особистості, самостійно спиратися на свої власні можливості в соціальних відносинах і діяльності за допомогою підвищення рівня знань і розуміння; співвіднесення власних думок і почуттів з думками та почуттями інших людей; розвитку умінь і способів їх вираження»¹¹. Варто зазначити, що в

⁸ Вершловський С. Освіта дорослих: питання теорії. URL.: <http://znanie.org/docs/Versh1.html/>

⁹ Лук'янова Л.Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 1 (214). С. 95.

¹⁰ Вершловський С. Освіта дорослих: питання теорії. URL.: <http://znanie.org/docs/Versh1.html/>

¹¹ Мухлайова Т. В. Міжнародний досвід неформальної освіти. *Людина і освіта*. 2017. № 4. С. 160.

рамках, заданих Радою Європи, неформальне навчання охоплює практично будь-яке навчання, спрямоване на конкретну, але при цьому вільно обрану мету, що враховує соціальний контекст, при цьому головна або єдина діяльність неформального навчання не полягає в шкільному або професійному навчанні. Виходячи з розширення його змісту, неформальне навчання охоплює практично всі дії, не направлені на отримання диплома або визнаного свідоцтва про закінчення, що відбуваються поза межами інституціоналізованого, запланованого шкільним або професійним навчанням контексту. Окрім того, Рада Європи, яка діє в сфері прав людини, розглядає професійні здібності у тісному зв'язку з активною громадянськістю і соціальним включенням. Саме неформальна освіта пропонує широкі можливості в цьому відношенні: у її межах індивіди не тільки вчать втілювати на практиці професійні компетенції, а й розвивати компетенції, потрібні для спілкування, взаємодії, співпраці та міжкультурного діалогу, необхідні для участі в демократичних процесах.

У дослідженні Л. Жукової зазначено, що неформальна освіта дорослих відрізняється нетрадиційним підходом до організації навчально-пізнавальної діяльності, високим ступенем гнучкості і різноманітності форм, тісним зв'язком із професійним і соціально-культурним середовищем, всебічним стимулюванням самоосвіти, самовиховання та саморозвитку людини; спрямованістю на будь-які професійні, соціальні, етнічні, вікові групи. НФО сприяє посиленню соціалізації особистості, формуванню її індивідуальної неповторності і, таким чином, відповідає об'єктивній суспільній потребі в новій стратегії освіти¹².

Отже, на нашу думку, неформальна освіта дорослих представляє собою спеціально організовану діяльність із сприяння процесу, в межах якого люди можуть свідомо розвиватися як особистості, самостійно спиратися на свої власні можливості в соціальних стосунках і діяльності за допомогою підвищення рівня знань і розуміння; співвіднесення власних думок і почуттів з думками і почуттями інших людей; розвитку умінь і способів їх вираження. Слід зазначити, що на сучасному етапі саме неформальна освіта, як ніяка інша, безпосередньо відображає і задовольняє особистісні потреби і запити індивіда, мобілізуючи тим самим його природну здатність до самовдосконалення, до духовного внутрішнього зростання. Одночасно неформальний освітній процес виступає і

¹² Жукова Л. В. Неформальна освіта: соціально-філософський аналіз (на прикладі США) / автореф. дис... канд. соціол. наук : 09.00.11. 2014. С. 18.

головною умовою цього зростання. Важливо, що при цьому не лише розвиваються інтелектуальні здібності учня, але підвищується і його психологічна захищеність від деструктивних впливів соціуму, оскільки, задовольняючи і одночасно розвиваючи свою природну пізнавальну активність, людина реалізує себе, свою «вільну» енергію в позитивному відношенні до предметного світу, до себе і до інших людей¹³.

Виходячи з зазначеного, неформальна освіта дорослих, спрямована на адаптацію дорослої людини до швидко змінюваного соціального, економічного, технологічного, політичного середовища, її інтеграцію в соціум, активізацію участі у суспільних процесах, постійне оновлення знань, навичок і умінь незалежно від віку особи. Як адаптивна освітня система, НФОД покликана допомогти дорослій людині звикнути, пристосуватися до соціальних норм, відповідати вимогам розвитку соціального середовища, формує здатності до подальшого психологічного, особистісного та соціального розвитку. Необхідність адаптації виникає при зміні умов життя і діяльності, що потребують змін у поведінці людини, і безпосередньо пов'язана з неперервним розвитком особистості.

Дослідження результатів впровадження НФОД засвідчують, що саме неформальна освіта є дійсно демократичною та гуманістичною освітою, тому що забезпечує можливість отримання освіти всіма бажаними, незалежно від віку, статі, соціального стану та місця проживання. Отже, НФО гуманна за своєю природою, оскільки звернена до людини, її інтересів і потреб. З одного боку, в центрі всіх освітніх починань знаходиться людина з її інтересами і потребами, що сприяє формуванню індивідуальної неповторності особистості. З іншого боку, тісний зв'язок із навколишнім середовищем і спрямованість на будь-які соціальні, професійні, етнічні, вікові групи населення сприяють посиленню соціалізації особистості дорослої людини. Крім того, велике розмаїття, гнучкість форм і методів навчання, що дозволяють охопити практично всі вікові межі, використовуватися як в стінах традиційних навчальних закладів, так і за їх межами, роблять НФО універсальною системою освіти.

Багато науковців сходяться на думці, що неформальна освіта дорослих не являє собою ні альтернативу, ні доповнення або продовження традиційної освіти, ні тим більше поширення традиційної освіти на всю тривалість життя людини. Неформальна освіта дорослих – це якісно нове явище у соціальній та освітній практиці, що має свій

¹³ Особистісний і професійний розвиток дорослих: теорія і практика: монографія / за ред. Аніщенко О.В. К.: ПООД НАПН України, 2016. С. 83.

зміст, базується на власних адекватних принципах, виконує певні функції і по-новому вирішує багато старих завдань.

2. Психолого-педагогічні та філософські витоки неформальної освіти дорослих

Звертаючись до психолого-педагогічних і філософських витоків неформальної освіти, відмітимо, що на її становлення значний вплив мали гуманістична психологія та прогресивна філософія, проте в ході її розвитку не менш важливими були впливи критичної філософії та андрагогіки тощо.

Прогресивна філософія в освіті найчастіше асоціюється з роботами та ідеями американського філософа і реформатора освіти Джона Дьюї, які з'явилися на початку ХХ ст. Прогресивна освіта критикує навчання, в якому роль вчителя і того, що вивчається, є основною навчально-виховного процесу, в той час як реальні потреби та інтереси учнів ігноруються. Дж. Дьюї вважав, що освіта може і повинна сприяти соціальним змінам, і тільки індивіди, яких навчали згідно з демократичними цінностями, зможуть ініціювати позитивні демократичні зміни в суспільстві. Дж. Дьюї обстоював необхідність при відборі змісту освіти виходити зі схильностей та інтересів учнів, і вважав, що навчання є соціально-інтерактивним процесом, а ті, хто навчаються, повинні брати участь у їхньому навчанні. Метою ж навчання є повна реалізація потенціалу і здібностей учня. Такі підходи пізніше знайшли своє відображення в НФОД.

У 1960-х – 1970-х роках ідеї Дж. Дьюї знову поширилися, коли і виникло поняття неформальної освіти. Прогресивісти вважали, що навчання є похідним від досвіду дорослої людини, а не від абстрактних положень і шкільних предметів. Концепція прогресивної освіти містила такі положення: спрямованість на учня і його потреби, значимість попереднього досвіду, зв'язок навчання з життям, рівноцінні ролі учня і вчителя у навчальному процесі, де вчитель – гід, інструктор, джерело знань, а не передавач інформації¹⁴. Отже, вихідним пунктом концепції НФО з'явився принцип максимальної індивідуалізації навчання, врахування потреб і досвіду учня.

Окрім ідей прогресивної філософії та педагогіки, одним із джерел, а нині однією з основ концепції НФО, стала гуманістична теорія освіти, що виводиться з *теорії особистості* та *гуманістичної*

¹⁴ Особистісний і професійний розвиток дорослих: теорія і практика: монографія / за ред. Аніщенко О.В. К.: ПООД НАПН України, 2016. С.89.

психології А. Маслоу і К. Роджерса¹⁵. Згідно цієї теорії найважливішим принципом навчання має стати виявлення внутрішнього «я» кожного індивіда, а наголос робиться на самопізнанні та самореалізації особистості.

Карл Роджерс, один із лідерів гуманістичної психології, на зміну того, що він назвав традиційним зразком учіння, запропонував у своїй парадигмі експериментального навчання гуманістичний підхід, заснований на такому: добровільне навчання, що спирається на потреби і досвід тих, хто навчається; шанобливе ставлення до учнів як до окремих унікальних індивідуальностей; поділ відповідальності за навчання серед усіх членів групи, що беруть участь у навчанні; критична рефлексія знань, віри, цінностей і поведінки суспільства; самокероване навчання і циклічна взаємодія навчання та діяльності¹⁶.

Видатним представником гуманістичної теорії особистості, автором теорії самоактуалізації особистості був Абрахам Маслоу. Він розробив такі ключові елементи гуманістичної психології, що далі було враховано у концепції неформальної освіти:

- індивід як єдине ціле: кожному людину потрібно вивчати як єдине, унікальне, організоване ціле;
- позитивна внутрішня природа людства: від природи в кожній людині закладені потенційні можливості для позитивного зростання і вдосконалення, природа людини в сутності хороша чи, принаймні, нейтральна;
- пріоритет творчого потенціалу людини: творчість є найбільш універсальною характеристикою людей, невід’ємною властивістю природи людини, це універсальна функція людини, яка веде до всіх форм самовираження;
- акцент на психічному здоров’ї людини.

А. Маслоу наполягав на вивченні самоактуалізації психічно здорових людей; отже, гуманістична психологія вважає, що самовдосконалення є основною темою життя людини, а гуманістично-орієнтований підхід підкреслює вивчення радості, любові, творчості, вибору та само здійснення.

Таким чином, метою гуманістичної педагогіки є розвиток індивідів, тобто відкриті змінам і тривалому навчанню індивіди, які прагнуть самореалізуватися і які зможуть жити разом як повнофункціональні особистості. Допомогти людині висловити, проявити власну природу, властиву тільки цій конкретній

¹⁵ Humanistic education: URL.: <http://www.learningandteaching.info/learning/humanist.htm>.

¹⁶ Там само

особистості, розкрити її внутрішній потенціал є завданням педагогів-гуманістів.

Неформальна освіта ґрунтується на п'яти основних принципах гуманістичної освіти, а саме:

– навчання повинно бути само-спрямованим. Учні повинні мати можливість вибирати, що вони хочуть вчити. Вони будуть мотивовані до навчання, якщо вчать те, що вони потребують і хочуть знати.

– школи повинні випускати учнів, які хочуть вчитися і знають, як вчитися. Метою освіти має бути сприяння бажанню вчитися і навчанню, як вчитися. Учні повинні бути само-вмотивованими до навчання і бажати вчитися самостійно.

– єдина форма оцінювання є самооцінка. Оцінювання заохочує навчатися заради оцінки, а не для особистого задоволення. Тести оцінюють здатність запам'ятовувати і не забезпечують достатній зворотний зв'язок.

– і почуття, і знання важливі для процесу навчання. Пізнавальні та афективні домени не роздільні.

– учні краще навчаються у «незагрозливому» середовищі. Школи повинні створити учням комфортне середовище, що вони почували себе в безпеці, тоді навчання стає простим і ефективним ¹⁷.

Створені на гуманістичних філософських ідеях, програми НФОД вчать дорослих займатися самоосвітою, розвивати свою емоційну сферу на рівні з когнітивною. У той час, як формальна освіта пов'язана з системно-орієнтованим характером навчання, коли учні є пасивними реципієнтами знань, умінь і стосунків, що транслиються їм системою освіти через викладача і відтворюються за його вимогою, система НФО спрямована, насамперед, на особистісно-орієнтоване навчання. Саме особистісно-орієнтована педагогіка з її увагою до індивідуальних освітніх траєкторій, можливостей, інтересів, здібностей кожного, хто навчається, що нині отримала поширення у всіх ланках системи освіти, видається найбільш доцільною у сфері неформальної освіти. Тому сьогодні стають все більш різноманітними види і форми НФОД, які відповідають освітнім потребам дорослих, а саме: курси підвищення кваліфікації, виробничі стажування, консультації з самоосвіти, науково-практичні конференції та інші. Отже, гуманістична педагогіка стала провідною основою НФО, оскільки цінує всебічний

¹⁷ Rogers A. Looking again at non-formal and informal education – towards a new paradigm. 2004. URL: www.infed.org/biblio/non_formal_paradigm.html.

розвиток і вдосконалення особистості, підвищення її самооцінки і надання можливостей для самореалізації.

Описуючи освітні перспективи неформальної освіти, метою яких є соціальні зміни і перетворення, в американській освіті використовуються такі філософські терміни як *критична*, або *трансформаційна педагогіка*, заснована на філософських ідеях бразильського педагога Пауло Фрейре. Ще в 1950-х роках П. Фрейре дійшов висновку, що традиційні методи навчання не дають потрібних результатів. Тому педагог відмовився від навчання, відірваного від життя учнів, і використовував новий метод – *проблемне навчання*, заохочуючи дорослих говорити про свої реальні проблеми, шукати коріння цих проблем у суспільстві, обговорювати шляхи вирішення, щоб відбулися позитивні зміни¹⁸.

Критична педагогіка розкриває взаємозв'язок освіти і свободи, яка є обов'язковою умовою становлення креативної особистості. П. Фрейре визначив мету освіти – звільнити людину від будь-якого приниження, а місію людини – у тому, щоб бути суб'єктом, відмовившись від «культури мовчання». Тому освіта в критичній педагогіці постає як практика свободи, яка розуміється як неодмінна умова процесу становлення особистості. На думку П. Фрейре, визволення можливе через діалог і критичне осмислення реального світу, тобто через відкритість і постійну взаємодію з ним у процесі пізнання. Таким чином, суб'єктом критичної педагогіки виступає активна особистість, яка здатна до самотворення і самостановлення, а освіта виконує емансипаторську роль.

Дослідниця Л. Горбунова зазначає, що три основні напрями – андрагогіка, самокероване навчання та трансформативне навчання – утворюють наріжні камені сучасної теорії навчання дорослих, зокрема у виді неформального навчання. У центрі цих теорій і моделей перебуває дорослий індивід, який бере участь у формальній і неформальній навчальній діяльності, зумовленій певною усвідомленою потребою або інтересом.¹⁹

Гуманістична педагогіка в освіті дорослих також найчастіше пов'язується з ім'ям основоположника *андрагогіки* М. Ноулза. Вчений чітко розрізняв способи, за допомогою яких навчаються дорослі і діти, і заявляв, що існують чотири основних положення, які відрізняють андрагогіку від педагогіки. Це :

¹⁸ Фрейре П. Формування критичної свідомості. К.: Юніверс, 2003. 176 с.

¹⁹ Горбунова Л. Університетська освіта: трансформативне навчання як шлях до автономного мислення. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків: ХНПУ, 2014. Вип.43. С. 30.

– зміна в уявленні про себе («Я-концепція»): дорослим необхідно бути більш «само-спрямованими»;

– досвід: зрілі люди накопичують запас досвіду, який стає надзвичайно багатим джерелом учіння;

– готовність вчитися: дорослі хочуть вчитися в тих проблемних сферах, з якими вони стикаються, і які вони вважають такими, що «відносяться до справи», або релевантними;

– орієнтація на самоучіння: малоймовірно, що дорослі, які орієнтуються на проблему, орієнтуватимуться на предмет²⁰.

Отже, андрагогіка зосередилася на «само-спрямованому» учні та акцентувала місце «Я» в навчальному процесі. Було зроблено наголос на самості, або «Я», виявлено такі цінності навчання, як особиста автономія. М. Ноулз розробив принципи процесу викладання дорослим, які передбачають таке: створення клімату для навчання; встановлення структури для спільного планування; діагностування навчальних потреб; формулювання напрямків навчання; розробка форми навчального досвіду; управління здійсненням навчального досвіду; оцінювання результатів і повторне діагностування навчальних потреб²¹.

Однією з теорій, покладених в основу НФОД, є *самокероване, або самоспрямоване, навчання* (Self-directed learning). Згідно цієї теорії, дорослий має незалежну самооцінку, і з віком він стає все більш самокерованим. М. Ноулз в книзі «Самокероване навчання» пояснив феномен такого навчання і запропонував використовувати навчальні контракти як спосіб його імплементації. Процес навчання дорослих починається з самодіагностики потреб у навчанні, потім ідентифікуються ресурси і формати навчання, реалізується план і, нарешті, оцінюються результати²².

На розвиток системи НФО дорослих у багатьох країнах вплинула теорія *трансформативного навчання* Дж. Мезіроу та його послідовників, яка вважається одним із головних напрямків у розвитку теорій навчання дорослих. Згідно цієї теорії, оскільки світ перманентно трансформується, то освіта має адекватно трансформувати індивіда, тобто бути трансформативною освітою. В умовах постійної мінливості вона має супроводжувати індивіда протягом усього його життя і сприяти його позитивній

²⁰ Jarvis, P. *Adult Education and Lifelong Learning/ Theory and Practice*. 3rd edition. London and New York: Routledge Falmer, Taylor and Francis Group, 2004. P. 126.

²¹ Там само.

²² Дернава М. Моделі самокерованого навчання в освіті дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр.* Вип. 7, 2013. С. 61.

індивідуалізації й автономізації. Тому, на думку дослідників, слід говорити про неперервну освіту для дорослих, як таку, що сприяє становленню дорослого індивіда, здатного мислити і діяти як автономний і відповідальний суб'єкт у контексті комунікації і співпраці, який реалізує своє громадянство в рамках демократії і прийняття моральних рішень в ситуації швидких змін. Дж. Мезіроу і його послідовники вважають, що метою навчання дорослих має бути навчання, що призводить до трансформації мислення, яка здійснюється за допомогою критичної рефлексії, самопізнання, а це є передумовою автономії в самокерованому навчанні²³

Таким чином, прогресивна освіта, гуманістична психологія й андрагогіка внесли в неформальну освіту дорослих зосередженість на потребах учнів, значимість попереднього досвіду, побудовані на принципах рівності відносини між вчителем і учнями, що дозволяє цьому виду освіти зайняти рівнозначне місце поряд з формальною освітою, реалізуючи гуманістично-демократичний підхід в освіті.

3. Неформальна освіта дорослих як педагогічна система

Слід зазначити, що навчання дорослих в умовах НФО, не залежно від того, ким воно здійснюється, характеризується всіма необхідними атрибутами цілісної системи: цілями, завданнями, змістом, навчальними технологіями тощо. Тому вчені розглядають неформальну освіту як самостійну педагогічну систему, що є невід'ємною складовою системи неперервної освіти. Методологічна основа реалізації навчання дорослих в умовах НФО представлена міждисциплінарним, культурологічним, середовищним і ситуаційним підходами, єдністю особистісного та діяльнісного підходів.

Щодо *цілей* НФОД, то вони спрямовані на формування всебічно розвиненого творчого потенціалу особистості. Структури НФО орієнтовані передусім на задоволення актуальних потреб населення в освіті. Крім того, вони здатні обумовлювати і розвивати ці потреби. Отже, цілі НФОД не обмежуються викладанням певної суми нових знань тим, хто навчається, а визначаються на основі поєднання принципу задоволення освітніх потреб окремої особистості з принципом урахування інтересів і потреб різних соціальних верств і груп; принципи гуманізації та гуманітаризації доповнюються в концепції принципом соціалізації, який передбачає досягнення

²³ Mezirow J. Transformative learning: Theory to practice. *New directions for adult and continuing education*. No. 74. San Francisco, CA: Jossey-Bass. 1997. P. 27.

навчанням більш повної відповідності стрімко мінливим освітнім потребам суспільства та окремих соціальних груп ²⁴.

Основними *функціями* НФОД є: задоволення зростаючих пізнавальних потреб вільного часу; всебічний загальнокультурний розвиток особистості, задоволення інтелектуальних та естетичних потреб; амортизація знанневого розриву поколінь, що поглиблюється; допомога в адаптації людини до навколишнього соціального та природного світу; компенсація недоотриманої формальної освіти і виправлення недоліків її функціонування; розвиток потреби і вміння самостійно навчатися, пізнавати себе та свої можливості.

Окрім зазначених, виокремлюють такі функції НФОД, як: сприяння розвитку соціального партнерства; позитивного впливу на покращення соціального стану в суспільстві; досягнення успіху за умови відповідності навчальної діяльності й навчальних програм до потреб тих, хто навчається та підвищення їх соціального рівня; підвищення загального потенціалу установи, організації, що позитивно впливає на її розвиток; компетентної участі в різних видах соціальної діяльності ²⁵. НФОД пропонує також широкі можливості у сфері активного громадянського та соціального залучення, участі громадян у культурній і політичній діяльності країни. У її межах індивіди не тільки вчаться втілювати на практиці професійні компетенції, але й розвивати компетенції, необхідні для спілкування, взаємодії, співпраці та міжкультурного діалогу.

Т. Десятов серед функцій неперервної освіти, які можна поширити також на неформальну освіту дорослих, виділяє такі: розвивальну (задоволення духовних запитів особистості, потреб творчого зростання); компенсаторну (заповнення пробілів у базовій освіті); адаптивну (оперативна підготовка й перепідготовка в умовах мінливої виробничої й соціальної ситуації); інтегруючу в незнайомий культурний контекст; функцію ресоціалізації (повторної соціалізації). Завданнями неперервної освіти, зокрема НФО, вважають створення цілісної системи освітніх установ, яка забезпечує навчання і виховання людини протягом усього її життя і

²⁴ Бичкова Н. І. Соціальне навчання дорослих в умовах неформальної освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01, 2004. С. 156.

²⁵ Лук'янова Л.Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 1 (214). С. 96.

відповідає розвитку свідомої потреби в нових знаннях, уміннях і навичках²⁶.

У *змісті* НФОД як складової неперервної освіти прийнято виділяти три основні значимі компоненти, пов'язані з навчанням дорослого населення: 1) навчання грамотності в широкому сенсі, включаючи комп'ютерну, функціональну, соціальну та ін.; 2) професійне навчання, що включає професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації; 3) загальнокультурну додаткову освіту, не пов'язану з трудовою діяльністю²⁷.

Узагальнивши досвід неформальної освіти дорослих можна виокремити її загальні риси, що дозволяють віднести різні види програм до цього виду освіти:

1. Неформальна освіта дорослих демократична за своєю природою, тому що покликана забезпечити доступ до освіти всім бажаним.

4. Структури НФОД характеризуються високим ступенем гнучкості і розмаїтості форм, здатністю охопити всі соціально-професійні та вікові групи. Гнучкість виявляється в значно більшому виборі програм, термінів і місця проведення занять, їх індивідуалізації, більшій орієнтованості на конкретні потреби і інтереси кожного учня.

5. Незважаючи на те, що спрямованість видів і структур НФОД індивідуалізована відповідно до потреб конкретних людей, сам навчальний процес має переважно груповий характер, характер спільного навчання.

6. Специфічною у неформальному навчанні є роль викладача, який здійснює не пряму функцію передачі і закріплення інформації, а виконує роль організатора свого роду самодіяльності учасників освітнього процесу.

7. До неформальних освітніх структур відносяться тільки ті, які не ведуть до отримання дипломів або будь-яких інших документів²⁸.

Важлива роль в організації неформальної освіти дорослих відводиться суб'єктам неформальної освіти дорослих, які забезпечують її реалізацію. У цій сфері варто виділити трьох ключових провайдерів освітніх послуг:

²⁶ Десятов Т. Актуальні проблеми освіти дорослих у контексті глобалізації. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2012. Вип. 1. С. 10.

²⁷ Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. URL : <<http://old.niss.gov.ua/monitor/March2010/07.htm>>

²⁸ Жукова Л. В. Неформальна освіта: соціально-філософський аналіз (на прикладі США) / автореф. дис... канд. соціол. наук : 09.00.11. 1994. С. 19.

– Державні структури, які спрямовані на підвищення кваліфікації співробітників (галузеві, секторальні);

– Бізнес-організації, які працюють у сфері підвищення професійної кваліфікації своїх працівників, і які надають освітні професійні чи особистісні послуги на комерційній основі (мовні, автомобільні курси, школи йоги тощо);

– Громадські організації, які працюють за грантової підтримки (міжнародних організацій або органів місцевої влади), або можуть надавати освітні послуги своїм членам на іншій основі. Специфікою діяльності громадських організацій у сфері НФО є те, що саме вони найбільшою мірою є носіями демократичних цінностей і соціальних проектів у суспільстві. Саме вони сприяють реалізації, наприклад, принципів освіти демократичного суспільства: освіта, навчання, просвітницька, інформаційна, практична діяльність і активні дії, спрямовані на розвиток тих, хто навчається; формування знань, умінь, міркувань, моделей поведінки і ціннісних відносин у плані здійснення і захисту демократичних прав і обов'язків людини, як члена суспільства; цінувати різноманітність і відігравати активну роль у суспільному житті для підтримки та захисту демократії і утвердження верховенства права ²⁹.

Отже, гуманістично-демократичний характер НФО виявляється, серед іншого, у різноманітності суб'єктів освітнього простору, що здійснюють цей вид освіти: установи формальної освіти, громадські та некомерційні організації.

4. Соціально-економічна роль неформальної освіти дорослих

Вивчення досвіду становлення і розвитку неформальної освіти дорослих у багатьох розвинених країнах засвідчує, що робота з дорослими у цій сфері є невід'ємною частиною системи освіти і допомагає у вирішенні складних соціально-економічних завдань держави та суспільства. Зростання соціальної ролі НФОД пов'язано з тим, що значна кількість населення Європи, і тим більше України, вважається такою, що знаходиться в зоні ризику бідності та соціальної ізоляції. Соціальна нерівність також залишається складною проблемою суспільства, при тому різко розрізняється якість життя людей з низькою і високою кваліфікацією. З огляду на це, соціальна функція НФО полягає у вирішенні проблем

²⁹ Парашук О. Неформальна освіта в Україні. URL.: <adukatar.net/wp-content/uploads/2012/12/book-final.pdf>.

співіснування, вона зміцнює солідарність і терпимість, вирівнює різні соціальні шанси і зменшує нерівність у суспільстві³⁰.

За Л. Лук'яноюю, у сучасному соціокультурному контексті на освіту дорослих покладається функція використання соціального досвіду й залучення населення до розв'язання сучасних проблем суспільства. Соціальні функції освіти дорослих також полягають в опосередкованому впливі на політичні та національні інтереси, регуляцію соціально-класового балансу суспільства; наслідуванні соціального досвіду та духовній спадкоємності поколінь; соціалізації особи та окремих верств населення, трансляції культури, знань, навичок; інтеграції з наукою і виробництвом³¹.

Соціальна значущість неформальної освіти дорослих виявляється у тому, що завдяки цьому виду освіти можуть бути досягнуті соціальна інтеграція шляхом отримання основної чи додаткової кваліфікації для залучення у ринок праці вразливих прошарків населення. Соціальна інтеграція становить собою багатогранний процес, у якому громадяни намагаються подолати різні життєві проблеми (управління ресурсами, правильне використання послуг), мати і налагоджувати соціальні зв'язки, відчувати власну роль у місцевому оточенні і брати участь у його діяльності. Цей процес передбачає: активізацію, інтерналізацію, участь і зв'язок. Активізація виявляється у здатності щоденного функціонування в умовах суспільства в якості незалежного індивіда, з метою задоволення основних потреб для підтримки життя. Окрім задоволення основних потреб, кожна особа потребує прийняття з боку суспільства і знаходження свого місця у повсякденному житті. Саме такий процес є інтерналізацією, в межах якої особа може направляти своє життя в бік щасливого і відповідального існування і бути задоволеною собою. Окрім впевненості і відчуття безпеки в соціумі, інтерналізація передбачає також наявність сміливості робити свій власний вибір. У результаті, дані процеси передбачають широкий спектр складових, наприклад: навички володіння державною чи іноземними мовами, навички використання цифрових технологій, впевненість у собі, робочі здібності й таланти, навички виховання, громадська робота на добровільних засадах, навички

³⁰ Бичкова Н. І. Соціальне навчання дорослих в умовах неформальної освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01, 2004. С. 101.

³¹ Освіта дорослих: енциклопедичний словник / За ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка. К. : Основа, 2014. С. 448.

спілкування з сусідами, комунікативні навички, уміння користуватися фінансовими ресурсами тощо³².

Крім того, підвищення соціальної інтеграції шляхом НФО дорослих пов'язано зі стосунками між самою особистістю та її оточенням. Перш за все, це відноситься до участі у діяльності суспільства чи справах, до яких індивід раніше не був залучений, наприклад, участь у діяльності місцевої громади чи офіційних організацій. По-друге, активна взаємодія з оточенням налагоджує нові суспільні зв'язки і сприяє знайомству з великою кількістю людей. Іншими словами, залучення до неформальної освіти передбачає: активність у різних асоціаціях, діяльність у сфері оточуючого середовища і спорту, виявлення інтересу до мистецтва і культури, розвиток особистих відносин і попередження самотності. Програми НФОД або навчання впродовж усього життя вважаються ефективними, якщо їх учасники відчують зміни у своєму повсякденному житті, використовуючи нові навички, вміння і відносини, отримані під час навчання, коли результати навчання можливо перенести у реальне життя, використати отримані навички і знання у повсякденному житті.

Дослідники-соціологи вирізняють певні цільові групи населення – потенціальних учасників НФОД, які ризикують опинитися у збіднілому стані внаслідок різних соціально-демографічних факторів і життєвих обставин. Серед них виділяють такі: безробіття, виховання дітей одним з батьків, низький рівень освіти, поганий стан здоров'я у комбінації зі старінням. Тому саме активна участь у програмах неформального навчання дозволяє здійснити перехід від групи вразливих дорослих, до дорослих, які здатні правильно орієнтуватися в сучасному суспільстві і на ринку праці. Системи НФО можуть також відігравати важливу роль у підтримці особистісного зростання громадян, забезпечуючи суспільну єдність у цілому³³. При тому слід підкреслити основоположну роль освіти дорослих, зокрема неформальної, у покращенні якості життя людини.

Зауважимо, що НФОД покликана не лише підтримувати на необхідному рівні соціальну компетентність дорослих людей, з її допомогою можна надавати ефективну психолого-педагогічну підтримку людям, які опинилися в складній, кризовій життєвій ситуації. Ефективність такої підтримки обумовлена низкою

³² Греф М. Вплив навчання протягом усього життя на соціальну інтеграцію в суспільство. *Навчання протягом усього життя в Європі. Дайджест*. 2014 р. С. 28.

³³ Там само, с. 27.

властивостей НФО, що вигідно відрізняють її від формальної освіти. Серед цих властивостей виділяють насамперед гнучкість, яка виявляється в можливості досить швидко з'ясувати соціально-освітні потреби дорослих, що опинилися в кризовій ситуації, розробити навчальні програми, спрямовані на заповнення дефіциту соціальної компетентності, яка виникла у дорослої людини в будь-якій життєвій ситуації, підібрати команду тренерів, що володіють необхідними знаннями і технологіями, створити умови, комфортні для навчання дорослих з урахуванням соціально-психологічних, демографічних та інших особливостей, що стали наслідком впливу на них життєвої ситуації.

Однією з суттєвих умов навчання дорослих в умовах НФО є необхідність постійної та всебічної діагностики соціально-освітніх потреб дорослих учнів, динаміка яких є значною у зв'язку з певними об'єктивними і суб'єктивними факторами. Результати досліджень встановили, що:

– діагностику соціально-освітніх потреб дорослих учнів в умовах НФО необхідно проводити на трьох етапах – до початку навчання, коли формується навчальна програма і відбирається зміст навчальних модулів, на початку реалізації навчальних модулів і безпосередньо в процесі навчання;

– діагностику соціально-освітніх потреб учнів треба здійснювати на індивідуальному і груповому рівні з метою подальшої реалізації диференційованого та індивідуального підходів у навчанні;

– у процесі діагностики бажано не акцентувати увагу на дефіциті особистісних якостей, знань і навичок учнів, а з'ясувати їхні потреби опосередковано в ході обговорення шляхів вирішення проблем, що виникли у них в кризовій ситуації, і можливостей актуалізації особистісного ресурсу для успішного її подолання³⁴.

Соціальна значущість НФОД безпосередньо пов'язана з її адаптивною функцією, оскільки ця освітня система покликана допомогти дорослій людині звикнути, пристосуватися до соціальних норм, відповідати вимогам розвитку соціального середовища, формує здатності до подальшого психологічного, особистісного та соціального розвитку. Неформальне навчання здатне допомогти громадянам адаптуватися до змін на ринку праці та забезпечити їх знаннями, вміннями і навичками для усвідомленої та відповідальної участі як у власному житті, так і в політичному житті держави. Прагнення людей адаптуватися в умовах ринкової економіки,

³⁴ Бичкова Н. І. Соціальне навчання дорослих в умовах неформальної освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01, 2004. С. 136.

подолати бідність, а для цього отримати нові знання, розвинути свої особистісні якості і цивільні компетенції визначають новий тип запиту на результат освіти – вираженого практико-орієнтованого підходу, на якому базуються програми НФОД.

О. Кузьмич до соціальних пріоритетів розвитку НФО відносить такі, як: підвищення якості життя та благополуччя, зменшення соціальної напруженості в суспільстві, тенденцію до ведення здорового способу життя, створення сприятливого демографічної ситуації, краще виховання дітей тощо³⁵.

З іншого боку, вміння, навички, погляди, відносини, що набуваються за допомогою програм неформальної освіти, складаються в капітал компетенцій, який входить у людський капітал, що, в свою чергу, пов'язано з економічним значенням неформальної освіти дорослих і є предметом розгляду економічних теорій освіти³⁶. *Теорія людського капіталу*, розроблена американськими економістами в середині минулого століття, обґрунтовує значення розвитку освіти для економіки, її вплив на ефективність праці і виробництва, оскільки у виробництві тісно взаємодіють два фактори – засоби виробництва і людський капітал. Виходячи з того, що кожний працівник є втіленням набору знань і навичок, здобутих під час освіти, які використовуються роботодавцем, то освіта розглядається як ключовий фактор економічного зростання, соціального й економічного добробуту, як інвестиційна галузь духовного виробництва.

Сутність економічного потенціалу неформальної освіти дорослих полягає в тому, що доступність цього виду освіти забезпечує навчання трудовим навичкам, підготовку та перепідготовку працездатного населення саме тоді, коли це потрібно, і в тому обсязі, який потрібний. Такі якості, як гнучкість і адаптабельність, конкурентостійкість, індивідуалізм, демократизація відносин між керівником і виконавцем, – все те, що цінується на ринку праці, стає головною цінністю освітніх програм для дорослих³⁷.

Як зазначає О. Парашук, неформальна освіта дорослих має ключову роль у процесі функціонування ринку праці, вирішення питання нестачі кваліфікованих кадрів у секторах, що розвиваються, підтримки економічного відновлення в цілому, а також сприяє

³⁵ Особистісний і професійний розвиток дорослих: теорія і практика: монографія / за ред. Аніщенко О.В. К.: ППОД НАПН України, 2016. С. 98.

³⁶ Там само, с. 91.

³⁷ Освіта дорослих: енциклопедичний словник. К. : Основа, 2014. С. 402.

професійній і географічній мобільності населення³⁸. Схожу думку висловлює М. Баранов, який одним з основних завдань неформального навчання дорослих вважає підвищення конкурентоспроможності та професійної мобільності громадян та соціальний захист у трудовій сфері шляхом надання їм різноманітних освітніх послуг з урахуванням потреб роботодавців і прогнозів розвитку ринку праці³⁹. Отже, економічна функція НФО дорослих полягає в підвищенні індивідуальної компетентності і професійної кваліфікації дорослої людини та пов'язаного з цим покращенні якості роботи, можливостей на ринку праці, координації соціальної та просторової мобільності.

Необхідність розширення неформального навчання пов'язано з високою організаційно-економічною ефективністю його функціонування, що було доведено вченими-економістами (С. Клімов, О. Кузьмич, О. Хахубія та ін.). У цьому контексті досвід функціонування установ неформальної освіти дорослих за кордоном дозволяє виділити такі її особливості:

- децентралізація системи управління,
- велика розгалуженість організаційної структури,
- комбінована схема фінансування,
- законодавчі основи функціонування та фінансування установ НФО,
- вторинне використання матеріальної бази інших установ,
- вторинне використання інтелектуальних ресурсів,
- економія на управлінських витратах,
- використання волонтерства⁴⁰.

Таким чином, витрати суспільства на розвиток НФОД мають певну специфіку: головними особливостями є вторинне використання ресурсів, залучення праці волонтерів, та значні резерви самоорганізації навчання.

Вивчення досвіду розвитку НФО дорослих у Європейських країнах засвідчило, що витрати суспільства на цю освіту реалізуються через гранти благодійних організацій, спонсорську підтримку, субсидії держави, податкові пільги, кредити на навчання, оплату з власних коштів населення, оплату за рахунок підприємств, надання навчальних відпусток тощо. Відповідальність за освіту

³⁸ Паращук О. Неформальна освіта в Україні. С. 8. URL.: adukatar.net/wp-content/uploads/2012/12/book-final.pdf.

³⁹ Василенко О.В. Неформальна освіта дорослих: соціально-економічний підхід. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім.Г.Сковороди»*. Вип.35. Том VII (58). К.: Гнозис, 2015. С. 41.

⁴⁰ Там само, С. 44.

дорослих покладена на всіх, хто зацікавлений у підвищенні освітнього рівня населення, а відповідно, розвитку людського капіталу. Різні суб'єкти (держава, підприємства, громадські організації, освітні заклади), вступають у соціальне партнерство з метою розвитку системи освіти і відповідають за результати у цій сфері (законодавство, управління, фінансування).⁴¹

Отже, зростання і характер економіки, суспільства і культури залежать від інвестицій в установи неперервної освіти, і в першу чергу, неформальну освіту дорослих. Проте, на жаль, величезний потенціал системи НФОД повністю не усвідомлений нашою державою і суспільством і не використаний.

ВИСНОВКИ

В усіх розвинених країнах світу неформальна освіта дорослих є однією з ключових складових концепції освіти впродовж життя. Основна формальна освіта все більше потребує доповнення видами і формами навчання, що відповідають широким освітнім потребам населення у зв'язку з професійними і особистісними запитами громадян. Тому сучасна складна система освіти характеризується збільшенням і розширенням програм неформальної освіти дорослих, спрямованих як на професійний, так і особистісний розвиток населення всіх вікових і соціальних груп.

У цілому неформальна освіта дорослих розглядається як організована, структурована та цілеспрямована навчальна діяльність, що здійснюється за межами закладів традиційної формальної освіти, спрямована на задоволення різноманітних освітніх потреб людини. НФО є важливою складовою концепції неперервного навчання, дає змогу дорослій людині набувати знання, уміння й навички, формувати погляди й адаптуватися до постійних змін у соціальному середовищі, компенсувати недоліки і суперечності традиційної освіти, формує здатності до подальшого психологічного, особистісного та соціального розвитку людини. Цей вид освіти призначений для всіх вікових категорій населення, розрахований на мотивованих користувачів і не передбачає обов'язкового нормативного оцінювання результатів засвоєння навчальних програм і легалізованих дипломів, в плануванні програм беруть участь ті, хто навчаються. Такі програми не вимагають попереднього навчання, відзначаються широкою різноманітністю.

⁴¹ Греф М. Вплив навчання протягом усього життя на соціальну інтеграцію в суспільство. *Навчання протягом усього життя в Європі. Дайджест*. 2014 р. С. 33.

На становлення НФОД значний вплив мали ідеї та принципи багатьох філософських і психолого-педагогічних течій ХХ ст.: гуманістичної психології, прогресивної філософії та педагогіки, проте в ході її розвитку важливими були впливи критичної філософії та андрагогіки, трансформативне навчання тощо. Завдяки цим учінням сучасна система неформальної освіти дорослих базується на принципах таких, як: зосередженість на потребах учнів, значимість їх попереднього досвіду, рівні незалежні відносини між вчителем і дорослим учнем, що дозволяє НФОД зайняти рівнозначне місце поряд з формальною освітою, реалізуючи гуманістично-демократичний підхід в освіті.

Посилення ролі НФОД у країнах, що проходять етап трансформацій і реформ у сфері освіти, таких, як Україна, стає способом адаптації дорослого населення до нових соціально-економічних умов. Крім того, широкі функції, які виконує НФОД, полягають: в соціальному аспекті – у підвищенні статусу громадянина в суспільстві, конкурентоспроможності на ринку праці, що є найважливішим засобом особистісно-професійного розвитку дорослої людини; в економічному аспекті – у розвитку трудових ресурсів суспільства, підвищенні кваліфікації робочої сили і підвищенні професійної мобільності населення. Неформальна освіта дорослих дає можливість залучити до освітнього процесу різні соціальні, вікові групи (від молоді до осіб третього віку), визначає взаємодію громадянського суспільства, тому має бути пріоритетною складовою сучасних соціальних трансформацій.

У цілому, неформальна освіта все глибше проникає в систему освіти України, що відображає одну з провідних тенденцій і об'єктивну закономірність розвитку світової освітньої системи. Хоч НФОД, як сегмент освіти в Україні, не є кардинально новим явищем, якщо взяти до уваги культурні та соціальні традиції розвитку суспільства (від приватних вчителів для вивчення наук до вчителів-ремісників), проте сучасна соціально-економічна ситуація вимагає уваги і активної підтримки даної сфери освіти як з боку держави, так і громадських організацій. Тому для України вкрай важливо найближчим часом вжити дієвих заходів для подолання відставання у сфері розширення системи неформальної освіти дорослих на основі аналізу і запровадження найкращого світового досвіду розвинених країн.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем становлення і розвитку неформальної освіти дорослих як невід'ємної складової сучасної

концепції освіти впродовж життя. Розглядається сутність і визначення даного поняття: НФО дорослих є організованим, структурованим та цілеспрямованим навчанням за межами закладів формальної освіти, що спрямоване на задоволення різноманітних освітніх потреб дорослої категорії громадян і дає змогу набувати професійні та особистісні знання й уміння, формувати компетентності і погляди, адаптуватися до постійних змін у соціальному середовищі, компенсувати недоліки традиційної освіти, формує здатності до подальшого психологічного, особистісного та соціального розвитку дорослого.

Автор аналізує основні ідеї та принципи філософських і психолого-педагогічних течій ХХ ст. (гуманістичної психології, прогресивної філософії та педагогіки, критичної філософії, андрагогіки, трансформативного та самокерованого навчання), на яких базується сучасна система неформальної освіти дорослих, реалізуючи гуманістично-демократичний підхід в освіті, а саме: зосередженість на потребах учнів, значущість їх попереднього досвіду, рівні незалежні відносини між вчителем і дорослим учнем і т. ін. У результаті дослідження доведено, що неформальна освіта дорослих є провідним фактором соціально-економічного розвитку країни, спрямована на задоволення різноманітних освітніх потреб всіх категорій громадян і зростання освітнього потенціалу суспільства. Розвиток НФОД забезпечує: соціальну інтеграцію населення і його залучення до розв'язання проблем суспільства, підвищення статусу громадянина та конкурентоспроможності на ринку праці, (соціальний аспект); а також розвиток трудових ресурсів суспільства, підвищення кваліфікації та професійної мобільності працівників (економічний аспект). Наголошується на необхідності дієвих заходів для подолання відставання у сфері розширення системи неформальної освіти дорослих в Україні на основі аналізу та запровадження найкращого світового досвіду розвинених країн.

Література

1. Бичкова Н. І. Соціальне навчання дорослих в умовах неформальної освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01, 2004. 322 с.
2. Василенко О. Неформальна освіта дорослих: соціально-економічний підхід. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Вип. 35. Том VII (58). К.: Гнозис, 2015. С. 39-46.

3. Вершловський С. Освіта дорослих: питання теорії. URL.: <http://znanie.org/docs/Vershl.html/>
4. Горбунова Л. Університетська освіта: трансформативне навчання як шлях до автономного мислення. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків: ХНПУ, 2014. Вип. 43. С. 13-39.
5. Греф М. Вплив навчання протягом усього життя на соціальну інтеграцію у *Навчання протягом усього життя в Європі. Дайджест*. 2014 р. С. 26-40.
6. Дернова М. Моделі самокерованого навчання в освіті дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр.* Вип. 7, 2013. С. 52-65.
7. Десятов Т. Актуальні проблеми освіти дорослих у контексті глобалізації. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2012. Вип. 1. С. 6-13.
8. Жукова Л. В. Неформальна освіта: соціально-філософський аналіз (на прикладі США) / автореф. дис... канд. соціол. наук : 09.00.11. 1994. 22 с.
9. Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 1 (214). С. 95.
10. Мухлайова Т. В. Міжнародний досвід неформальної освіти. *Людина і освіта*. 2010. № 4. С. 160.
11. Освіта дорослих: енциклопедичний словник / За ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка. К.: Основа, 2014. 496 с.
12. Освіта впродовж життя: світовий досвід і українська практика. URL : <http://old.niss.gov.ua/monitor/March2010/07.htm/>
13. Особистісний і професійний розвиток дорослих: теорія і практика: [монографія] / За ред. Аніщенко О.В. К.: СПОД НАПН України, 2016. 354 с.
14. Паращук О. Неформальна освіта в Україні. URL.: adukatar.net/wp-content/uploads/2012/12/book-final.pdf.
15. Фрейре П. Формування критичної свідомості. К.: Юніверс, 2003. 176 с.
16. Coombs P. World Educational Crisis: a systems approach. New York: Oxford University Press, 1968.
17. Coombs P., Ahmed M. Attacking Rural Poverty: How non-formal education can help. Baltimore: John Hopkins University Press, 1974.
18. Jarvis P. Adult Education and Lifelong Learning. Theory and Practice. 3rd edition. London and New York: Routledge Faimer, Tailor and Francis Group, 2004. P. 271.

19. Mezirow J. Transformative learning: Theory to practice. *New directions for adult and continuing education*. No. 74. San Francisco: Jossey-Bass. 1997. P. 5-12.

20. Rogers A. Looking again at non-formal and informal education – towards a new paradigm. 2004. URL.: www.infed.org/biblio/non_formal_paradigm.html.

21. The International Encyclopedia of Education. Oxford, 1985. Vol. 6. 476 p.

Information about the author:

Vasylenko Olena Viktorivna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Professor at the Legal Linguistics Department

National Academy of Internal Affairs

1, Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine